

יִוְקָרָא דְלִקְמִיָּה

הגמרא בבא-קמא בדף ז מביאה שתי אפשרויות של חישוב שוויה של קרקע: האחת - לפי מכירה כיום בשוק, והשניה - לפי מכירה בזמן מאוחר יותר, שאז שוויה ישתנה (בעקבות שינוי בעונות-השנה, "שהלוקח ניר חורש אותם בימות הקיץ וזורען בתשרי ובמרחשוון, וביומי תשרי זילי, שאין סיפק לזורען באותה שנה" - רש"י ד"ה "דביומי"). מקור חלוקה זו הוא בדיני צדקה, והיא משמשת להגדיר אדם כעני, לפי שווי נכסיו, כפי שמפורט שם בגמרא.

הגמרא מביאה את שתי האפשרויות הללו לעניין בעלי-חובות, שבאים לפרוע את חובותיהם מקרקעות. השאלה הנידונה היא האם יכול הלווה לומר לבעל-חובו: "אי שקלת בינונית - שקול כדינך, ואי לא - שקול כיוקרא דלקמיה". כלומר: אם יגבה בעל-החוב את הקרקע הבינונית של הלווה, כדינו, יקבל קרקע גדולה, לפי ערכה הנוכחי, שהוא זול (בתשרי); אך אם יתעקש לקבל דווקא קרקע עידית - יקבל אותה לפי שוויה ביוקרא דלקמיה, שאז הקרקעות יקרות יותר, וממילא הקרקע שיקבל תהיה קטנה יותר. רב אחא בריה דרב איקא דחה את האפשרות הזו בטענה, ש"אם כן נעלת דלת בפני לוויין", משום שאדם שלא יקבל קרקע כפי רצונו יעדיף שלא להלוות כלל.

בשטמ"ק שאל הרא"ש בשם הריב"א: מדוע לא יוכל המלווה לומר: "לא ניחא לי בתקנת חכמים" (כדלקמן ח ע"ג), שתיקנו למלווה לפרוע מבינונית, וממילא יהיה דינו ביבורית, ויוכל ליטול כדהשתא¹.

והקשה התומים (ק"ב): מה יעזור דין תורה למלווה, אם יגיד "לא ניחא לי בתקנת חכמים"? והלא מדין תורה - "בחויך תעמד, והאיש אשר אתה נשה בו יוציא אליך את העבוט החוצה" (דברים כד, יא) - "מה דרכו של אדם להוציא? פחות שבכלים" (ב"ק ח ע"א); ואם כן, מדין תורה יכול הלווה לפרוע במה שרוצה, וכאן הוא מעוניין לפרוע בבינונית! וצ"ע.

*

והנה את דין יוקרא דלקמיה הביא אב"י כתירוץ לסתירה שמעלה הגמרא (ו ע"א) בין דין "מיטב", שלפיו חייב המזיק לפרוע דווקא מעידית, לבין דין "ישיב - ואפילו סובין". תירוץ של אב"י הוא ש"מיטב" נוהג בעידית ו"ישיב" נוהג בבינונית וביבורית, וקמ"ל שמבבינונית וזיבורית יכול לפרוע כיוקרא דלקמיה. וצריך ביאור מה משמעות הפריעה שלא לפי המחיר של עכשיו, כלומר: מה משמעות המושג "יוקרא דלקמיה".

1. ועיין שם בשטמ"ק מה שמתרץ.

ניתן להסביר את המושג "יוקרא דלקמיה" בשתי דרכים:

א. השווי האמיתי של השדה הוא כיוקרא דלקמיה. כך עולה מפירושו הראשון של רש"י בדין "היו לו בתים, שדות וכרמים", שמגדיר אדם שיש לו שדה שתהיה שווה 200 זוז רק לקמיה (בניסון) כעשיר, אע"פ שכעת שוויה של השדה פחות מ-200 זוז. לולא התומים ור"פ בשיטה היינו אומרים כך גם בפירושו השני של רש"י, שלפיו אם הוזלה השדה יותר מחצי שוויה לקמיה, מוגדר בעליה כעני שזכאי לקבל מעשר-עני.

ב. הראב"ד בשטמ"ק מפרש את דין העני, שמדובר בתקופת ניסון, כשזל ארעיה, והחישוב הוא: אם יכול למכור עד מחצה בשער הזול של תשרי - הוא לא יקבל מעשר-עני; אבל אם יוכל למכור רק פחות מהשער של תשרי - יקבל מעשר-עני. לכאורה הדבר תמוה, שהרי זו הגדרה ל"זולא דלקמיה", ולא ל"יוקרא דלקמיה"! צריך לומר שלדעת הראב"ד לקרקע כזו ישנם שני שערים: שער של ניסון ושער של תשרי, ולפעמים מתייחסים לשער האחד ולפעמים לשני.²

*

והנה אותם הראשונים המפרשים כאפשרות השניה יסבירו את אב"י כך: אב"י הבין שעיקר השיעורים הוא בעידית, מכיוון שממנה צריך להיות הפירעון. לכן כשגובה הניזק את העידית המשוועדת לו, יש לו בעלות מסוימת בשדה ("חצי קניין", כהגדרת הריטב"א), והוא רשאי לתבוע שישלמו לו כשווי דהשתא; מה שאין כן כאשר גובה המזיק מבינונית או מהזיבורית - הרי השדה היא לגמרי של המזיק, ואין לניזק בעלות בה, ומכיוון שהוא הבעלים היחידי בשדה הוא יכול לתבוע ששערה יהיה דווקא כיוקרא דלקמיה. הסבר זה יהיה רק כשיטתו של הרא"ש, שסובר שאין הניזק רשאי לתבוע מבינונית או מזיבורית בעל-כרחו של המזיק (ולא כדעת תוס' ח ע"ב, ד"ה "אבל").³

ברם רש"י לא יכול לקבל הסבר זה לדעת אב"י, שהרי לדעתו השווי האמיתי של השדה הוא כיוקרא דלקמיה, ויש לניזק זכות לגבות מהיכן שירצה; ואם כן, מדוע שלא יגבה תמיד כיוקרא דלקמיה?⁴

מתוס' בסוגיה בשני מקומות משמע גם כן דלא כהפירוש השני ביוקרא דלקמיה:

א. תוס' ד"ה "לבעל חוב" שאלו מדוע לגבי בעל-חוב לא העלתה הגמרא את הטענה ש"הורעת כוחו", ותירצו "שלא יפה הכתוב כח בעל-חוב", כי מדאורייתא דינו בזיבורית. לפי ההסבר דלעיל - אדרבא, עובדה זו שמדאורייתא דינו בזיבורית היא עצמה סיבה לייפות את כוחו בזיבורית, שלא ישקול כיוקרא דלקמיה!

2 כעין זה ניתן לראות בפירושו של תלמיד הר"פ ללישנא בתרא ברש"י, שכתב שהלימוד ממעשר-עני לניזקין היא מדשמעין שבתשרי מחשבים כשער של ניסון, הלכך שמע מינה דחשיב תשלומים שער ניסון בתשרי הוא הדין ברש"י, שהראיה מ"היו לו בתים" היא שלחפץ ישנם שני שערים

3 ניתן להרחיב את ההסבר הנ"ל גם כלי להזדקק לדעת הרא"ש ואפילו אם נטען ברש"י שיכול הניזק לגבות ממה שירצה ברם עיקר השיעבוד הוא מהעידית מכיוון שדעתי בשעת הניזק לגבות ממנה דמיה דמטלטלין שא"א לגבות מהלקוחות גם אם שיעבודא דאורייתא כי אין דעת הלקוח עליהם

4 ואת"ל שיוקרא דלקמיה הוא פירעון גרוע - מדוע בינונית וזיבורית יכול לפרוע כיוקרא דלקמיה?

ב. תוס' ד"ה "לכתובת" כתבו שהגמרא יכולה היתה להעלות אפשרות בבעל חוב שיאמר: "הב לי עידית בציר פורתא". לפי ההסבר הקודם ברור מדוע הגמרא לא העמידה במקרה זה, משום שעדיף להעמיד בכתובת אשה, ששם מדאורייתא או מעיקר הדין משועבדת הבינונית, והוא אמינא שלא תגבה כיוקרא דלקמיה (וקמ"ל שסוף-סוף אין הבינונית משועבדת לה). על כרחנו, שגם תוס' אינם מקבלים את ההסבר הנ"ל ביוקרא דלקמיה.

לכן נראה להסביר ברש"י שיוקרא דלקמיה הוא אמנם שווי השדה, אלא שצריך לדון אם זהו גם כן שווי השדה לעניין תשלום מדין "שווה כסף ככסף".

*

והנה יש לחקור בגדר "ישיב - ואפילו סובין", האם חידשה התורה שסובין הם בדיק ככסף, או שכוונת החידוש היא שמכיוון שיכול למכור את הסובין ולקבל תמורתם כסף, ממילא שווה כסף ככסף, ויכול לפרוע גם בסובין.

נראה שהגמרא הבינה כהסבר השני, ולכן תירץ אביי שכאשר גובה הניזק (או הלווה) כדינו - כלומר: כשהוא מקבל בעל-כורחו איזה שדה שרוצה המזיק לתת לו (ומצד הדין ניתן לפרוע בשדה כזו) - ממילא הוא יקבל לפי המחיר של עכשיו, ולכן גם הפירעון הוא כדהשתא; ברם במקום שרוצה הניזק דווקא שדה מסוימת שאינה מגיעה לו לפי הדין (עידית או זיבורית דווקא) - ניתן יהיה לפרוע לו בשווי האמיתי, כלומר: ביוקרא דלקמיה.

ולכאורה לא היה צריך אביי להעמיד את דין "מיטב" בעידית ואת דין "ישיב" בבינונית, ויכול היה להעמיד את שני הדינים בשתי עידיות, שגם אז יאמר לו הניזק: "אי שקלת מזו - שקול כדהשתא, ואי מזו - שקול כיוקרא דלקמיה". הרא"ש יתירץ את השאלה הזו כך, שגם בהו"א, כשגילה בדעתו שרוצה לפרוע כדינו, צריך לפרוע כדין (והמסקנה רק חידשה שגם בינונית וזיבורית הם כדינו). נראה עפ"י זה להסביר את פסק הטור, שגם בשתי עידיות אינו יכול לומר לו לקבל כיוקרא דלקמיה. לעומת זאת, רש"י יצטרך לומר, שאביי דיבר על בינונית וזיבורית מפני שהוא בא להסביר את הדין של "ישיב - ואפילו סובין", אף-על-פי שהדין נכון גם לגבי עידית. אך הלבוש חלק על הטור, ואמר שבשתי עידיות יכול לתת לו כיוקרא דלקמיה, ובהסבר דבריו נראה שנחלקו הטור והלבוש בספק הנ"ל: לטור - פירושו של יוקרא דלקמיה הוא שיש שני שערים, ולכן כשגובה עידית כדינו - הקרקע משועבדת לו, והניזק יכול לדרוש כזולא דהשתא. לעומת זאת, הלבוש סובר ששווי השדה הוא כיוקרא דלקמיה (אלא שהוא חולק על מה שמשמע מרש"י בסובין, שיכול הניזק לגבות מאיזה עידית שירצה), והסיבה שהוא לא יכול לפרוע כיוקרא דלקמיה היא, שהוא לא יכול למכור בשווי השדה ולהשיג כסף כשווי האמיתי. לכן כאן, כשמציע לו גם כן עידית כדהשתא, סובר הלבוש שלא הורע כוחו, ושזהו פרעון טוב⁵.

5 השו"ע פסק להלכה כטור, שגם בשתי עידיות לא יכול לומר לו שקול כיוקרא דלקמיה. אבל פסק שיכול הניזק לגבות בינונית וזיבורית בעל-כרחו של מזיק. התומים הקשה עליו, שהרי לשיטתו במקום שאינו גובה בעל-כרחו יכול המזיק לומר שקול כיוקרא דלקמיה, והרי את העידית השניה אינו גובה בעל-כרחו של מזיק!

צריך לומר, שהשו"ע חולק, אמנם, על הרא"ש, וסובר שלא צריך גילוי דעת כדי לגבות בינונית או זיבורית; אבל בכל זאת סובר שפירושו יוקרא דלקמיה הוא שני שערים, ובמקום שהקרקע משועבדת לו יותר - יכול לדרוש כזולא דהשתא, וכדהוסבר לעיל.

כעת נוכל לתרץ את שאלת התומים שהובאה בריש דברינו: מה ההו"א של השטמ"ק שיאמר המלווה לא ניחא לי בתקנת חכמים, שהרי מדין תורה דינו בכל מה שיתן הלווה. לפי ההסבר הראשון שהוצע בדין יוקרא דלקמיה, תיפול מאליה שאלת התומים, מפני שלא משנה מה יכול הלווה לפרוע למלווה: סוף-סוף מכיוון שעיקר השעבוד הוא על הזיבורית, הרי שיוכל המלווה לקבוע באיזה שער תהיה הגבייה. ממילא תובן היטב שאלת השטמ"ק, שיאמר המלווה "לא ניחא לי בתקנת חכמים", ועיקר דינו יהיה בזיבורית⁶.

*

למסקנת הגמרא יוצא, שניזק שרוצה לגבות בינונית כדהשתא ובעל חוב שרוצה זיבורית כדהשתא - הדין עימם (לתוס' אפילו בעל-כרחו של הניזק, ולרא"ש - רק כשגלי דעתיה).

ברם הרמב"ם והר"ף השמיטו את הדין הזה. ותמהו העולם: מה ראו על ככה? ניתן לומר, שהרמב"ם נקט כרש"י, ששווי השדה הוא כיוקרא דלקמיה, וכפי שהוסבר לעיל - הסיבה שלא ניתן לפרוע ביוקרא דלקמיה היא בגלל שיש חסרון ב"שווה כסף". הרמב"ם הבין, שלאחר דברי רב פפא בגמרא, ש"כל מילי מיטב הוא, דאי לא מזדבין הכא מזדבין במתא אחרינא" - חזרה בה הגמרא מזה שצריך פירעון טוב שיכול להפוך לכסף מיד, כפי שמצינו שגם יכול להזדבן במתא אחרינא נחשב פירעון טוב. ממילא הפרעון יהיה כיוקרא דלקמיה, שהוא השווי האמיתי, ללא הבדל בין סוגי השדות.

6. אגב, את אחד התירוצים על שאלת הרא"ש בשטמ"ק עונה הר"פ, והוא לשיטתו